

veelal aan deze actiegroepen een invloed gaf die veel groter was dan men op grond van hun betrekkelijk gering aantal leden zou veronderstellen.

★

Met andere vergeleken bleef de Nederlandse samenleving gekarakteriseerd door tolerantie, gematigdheid en een afkeer van geweld. Maar ze veranderde! Ze werd minder gehoorzaam en minder gezagsgetrouw, roziger, kritischer en moeilijker te besturen.

Dat werpt een vraag op die speciaal in het kader van ons werk van belang is: speelde in die ontwikkeling ook de herinnering aan de vijf Duitse bezettingsjaren een rol?

Herinnering

Wat de herinnering aan de Duitse bezetting al of niet heeft betekend, valt niet exact aan te geven – herinneren of niet herinneren (d.w.z. niet *willen* of zelfs niet *kunnen* herinneren) is een individueel proces en men heeft hier met miljoenen mensen te maken. Meer dan globale aanduidingen kunnen wij niet geven; volstrekt bewijsbaar zijn zij niet maar zij zijn, menen wij, evenmin willekeurig.

Wij zouden dan om te beginnen willen stellen dat, neemt men Nederland als geheel, in de eerste tien tot vijftien jaar na de oorlog de neiging overheerste om niet te veel aan de bezettingstijd te denken en zich in elk geval daarop niet te bezinnen. Zeker, de processen die tegen Mussert, tegen andere vooraanstaande NSB'ers en tegen verraders als Anton van der Waals werden gevoerd, de processen ook waarin bijvoorbeeld Duitse machthebbers als Seyss-Inquart (in Neurenberg) en Rauter en Christiansen (in Nederland) terechtstonden, werden met intense belangstelling gevolgd maar daaraan lag slechts één factor ten grondslag: de behoefte dat de betrokkenen zouden worden gestraft voor het kwaad dat zij hadden aangericht. Die belangstelling droeg een geïsoleerd karakter. Na elk proces, na elk vonnis, ging men over tot de orde van de dag en in dat dagelijks bestaan stonden heel andere zorgen voorop. De eerste naoorlogse jaren waren jaren van grote materiële tekorten en van onbehagen, jaren waarin vooral door de woningnood velen in een nauwelijks leefbare situatie verkeerden. Nationaal eiste de strijd in Indië een groot